

УДК 37.03:37(09)

К. О. СЄВОДНЄВА

аспірант
Класичний приватний університет

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОСВІТИ НА ТЕРЕНАХ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД

У статті висвітлено основні особливості становлення освіти на історичних землях сучасної Запорізької області – в Олександрівському повіті Катеринославської губернії. Розкрито концептуальні погляди педагогів Запорізького краю другої половини XIX ст. на створення народних шкіл, організацію навчання для дітей простих людей. Окреслено наукові підходи до аналізу процесу розвитку народної освіти на теренах Запоріжжя.

Ключові слова: запорізький край, земські школи, народна освіта, педагоги, розвиток, становлення.

Актуальність порушеної в статті проблеми полягає в необхідності аналізу історико-педагогічного досвіду окремих регіонів та узагальненні наукових поглядів на зародження й розвиток освіти в Запорізькому краї.

Мета статті – висвітлити основні особливості становлення освіти на історичних землях сучасної Запорізької області – в Олександрівському повіті Катеринославської губернії, розкрити концептуальні погляди педагогів запорізького краю другої половини XIX ст. щодо створення народних шкіл.

Реалії сьогодення, спрямування вектора освіти на євроінтеграцію вимагають реформування освітньої системи в Україні. Аналіз історичного досвіду з історії педагогіки сприяє збагаченню теоретичних і практичних знань щодо певних трансформаційних аспектів в освіті України. Тому тема статті є актуальною, оскільки вивчення та творче переосмислення реформаторських змін і перетворень у галузі освіти, використання окремих положень для вдосконалення й оновлення сучасного стану початкової та загальноосвітньої школи має наразі надзвичайне значення, особливо в контексті оптимізації освітнього процесу в сільських школах.

Окремим аспектам становлення та розвитку народної освіти в Запорізькому краї XIX ст. (у колишньому Олександрівському повіті) присвячено наукові розвідки таких істориків: А. Бойко, О. Бондарчук, Б. Бровко, В. Гольцева, Ю. Іващенко, А. Карагодін, Ф. Турченко та ін. Основні аспекти педагогічної діяльності барона М. Корфа висвітлено в працях українських та зарубіжних учених: О. Белявського, М. Бунакова, М. Демкова, К. Єльніцького, Є. Звягінцева, П. Каптерева, В. Кашина, Е. Лещенко, Ф. Меднікова, С. Миропольського, Л. Модзалевського, В. Острогорського, Г. Піскуна, В. Родникова, Д. Семенова, Д. Тихомирова, М. Чехова. Цю тему порушують також гуляйпільські краєзнавці та журналісти В. Жилінський та І. Кушніренко.

Проте проблема становлення та розвитку народної освіти в Запорізькому краї та роль М. Корфа, Я. Новицького та інших просвітителів у цих процесах потребує додаткового аналізу.

Становлення народної освіти в Олександрівському повіті Катеринославської губернії (територія сучасної Запорізької області) пов'язують зі впливом різних історичних каталізаторів, зокрема: дії наказів, постанов і Статуту навчальних закладів Російської імперії; суттєвих змін в економічній, соціальній, культурній сферах; діяльності видатних постатей у царині педагогіки періоду кінця XVIII–XIX ст. (М. Корф, Я. Новицький та ін.), їхньої значущої ролі для освіти Запорізького краю.

Як свідчать історичні джерела й довідкова література, наприкінці XVIII ст. поміщики Запорізького краю (загалом – колишня запорізька старшина, намагалися дати освіту своїм дітям: дівчат просто навчали читати й писати, а хлопців намагалися відправити до пансіонів і гімназій, при нагоді запрошували іноземців, за нестачі коштів – до дячків, які навчали грамоти та основних правил арифметики. Хоча молодь і вважала, що освіта потрібна лише німцям і попівським дітям, але за звичкою продовжувала відправляти дітей на навчання до Катеринослава, Харкова, Москви [1].

Виникла потреба створити свої школи, в Олександрівському повіті (сьогодні – Запорізька область). Ініціативу створення освітніх установ у Запорізькому краї взяла на себе держава. Так, у 1770 р. в Олександрівській фортеці було відкрито першу школу для солдатських дітей віком від 7 до 15 років – під назвою “батальйонна”, що проіснувала до початку XIX ст. Учні у школі навчали за спеціальною програмою: порядок військової служби, військові устава, грамота, арифметика, барабанний бій, гра на флейті. Відповідальним за порядок та організацію навчання був комендант фортеці. У школі одночасно навчалося 15–20 дітей. Школа проіснувала до початку XIX ст. 12 березня 1808 р. в Олександрівську було відкрито повітове училище, при якому незабаром почало діяти приходське училище як підготовчий клас для вступу до повітового. У 1823 р. в Олександрівську було два повітові училища. У середині XIX ст. було створено ще й пансіон благородних дівиць. На цей час у цих трьох навчальних закладах навчалося 113 дітей. У 40-х рр. XIX ст., чи не вперше в Російській імперії, поміщик Олександрівського повіту Д. Гнедін відкрив у своєму маєтку народну школу для кріпаків [1, с. 40].

У другій половині XIX ст. в Запорізькому краї під дієвим впливом земської реформи, в результаті якої земствам було доручено опікування освітою, відкривають земські школи (“корфівські тризимки”), проводять учительські з'їзди, розпочинають підготовку педагогічних кадрів – Олександрівський повіт поступово стає осередком розвитку освіти на теренах теперішньої Запорізької області.

Так, у 1867 р. у с. Олександрівка (маєток Д. Гнедіна) Олександрівського повіту Катеринославської губернії було відкрито першу в країні земську школу. Слідом за нею з'явилися земські школи в с. Врем'євка, Залив'янка, Наталівка, Орестопіль, Петрівка (Строгоново). З ініціативи й організації М. Корфа – найяскравішого представника педагогічної думки та ініціатора народної освіти в Запорізькому краї другої половини XIX ст. – почали відкривати нові дешеві й короткотермінові школи з навчальним курсом на три зими, з трьома відділеннями, які одночасно вів один учитель, в

одній класній кімнаті. Ці школи стали називатися земськими, а в народі – “корфівськими”. Перші земські школи в Олександрівському повіті було відкрито в с. Гуляйполе й Санжарівка в 1868 р. [3, с. 21].

У результаті подвижницької діяльності місцевих просвітителів у 1872 р. у Запорізькому краї вже було 100 шкіл (18 із них відійшло до Маріупольського повіту). За прикладом Олександрівського повіту земські школи відкривали в Бердянському й Мелітопольському повітах.

Серед видатних персоналій, пов’язаних із розвитком освіти на Запоріжжі, – видатний педагог, засновник земських шкіл М. Корф. Раннє знайомство з різними типами приватних виховних закладів сприяло формуванню поглядів педагога на завдання школи, єдності виховання й освіти, характеру стосунків між учителем та учнями.

Барон М. Корф, просвітитель і педагог, зробив неоціненний внесок у шкільну справу й становлення освіти в Запорізькому краї. Попри всі прогресивні ідеї щодо розвитку народної школи й викладання в них рідною мовою, ініціативи М. Корфа щодо скликання вчительських з’їздів та обміну педагогічним досвідом – “корфівські тризимки” – мали суттєвий недолік, який полягав у відсутності підручників і методичних матеріалів. Це спонукало автора ідеї про початкову трикласну школу розробити методичне забезпечення й написати навчальні підручники.

Так, М. Корф до початку 70-х рр. XIX ст. випустив такі підручники й посібники: “Наш друг”, “Руководство по обучению грамоте по звуковому способу”, “Наша шкільна справа”, “Російська початкова школа”. Книга “Малютка” стала першою книжкою для народної школи й родини.

У 1867 р. було видано “Руководство обучению грамоте” (у перші 12 років – 7 видань, які розійшлися 70-тисячним накладом). М. Корф запропонував дуже коротку й чітку характеристику звукового способу, що давало змогу навчитися грамоті, читанню та письму. Автор наголошував, що учню треба показувати букви зовсім не так, як вони говоряться, вимовляються, чуються, звучать у словах [3].

Цей посібник був високо оцінений К. Ушинським, оскільки був по суті прикладом нової системи початкового навчання із звукового синтетичного методу. Він відкривав можливість швидше ніж у десять разів навчити селянських дітей грамоті, причому без тої болісної напруги, якою супроводжувалося навчання буквоскладальним методом, який до цього практикувала “дяківська” педагогіка [3]. Перевага такої системи була й у тому, що навчання проходило не механічно, а на основі свідомості учня; дітей не відправляли до школи на довгий час, як раніше, що теж оцінили селяни. Одна лише ця система навчання могла зробити ім’я її автора досягненням історії української школи. Але це було тільки початком.

Барон М. Корф випустив книжку “Російська початкова школа”, яка була керівництвом до відкриття народних шкіл, маючи на меті “розбудити співчуття до народної школи і створити діячів для неї”. В книжці викладено систему організації та проведення навчально-виховної роботи в сільських умовах. Ця система передбачала: комплектування класів, підтримання по-

рядку й дисципліни, описання методів і прийомів навчання російських і неросійських учнів, дітей та дорослих. Таку систему характеризували науковою зумовленістю її керівних ідей та принципів і суворим обліком соціальних історичних умов, у яких вона повинна була функціонувати.

У передмові до видання книжки автор зазначав: “Зміст її витікає із життя. Як член Олександрівської училищної ради Катеринославської губернії, я близько трьох років маю в своєму віданні більше сорока училищ із 1700 учнями. За три роки доля поклала на мене до ста непідготовлених викладачів і відвідування щорічно кожної школи не менше двох разів. Так, щорічно доводилося бачити восени 1500 учнів і стільки ж весною, екзаменуючи їх із всіх предметів початкового навчання й полегшуючи працю непідготовленого вчителя зразковими уроками в самій школі” [2]. Посібник одразу став настільною книжкою всіх діячів народної освіти, й за 10 років було надруковано 6 видань.

Проблемі свідомого засвоєння учнями програмного матеріалу шляхом його уточнення, пов’язаного з практичною діяльністю, живою природою, що оточує учня, М. Корф присвятив свою книгу для читання “Наш друг”, видану в 1871 р. Вона була задумана як джерело збагачення селянської дитини знаннями і як книжка, яка “через ознайомлення її з навколишнім світом вплинула б на покращення його матеріального і морального побуту” [3].

На противагу догматиці “дяківської” педагогіки з її механічним відтворенням чужих і незрозумілих дітям текстів церковної літератури в книжці М. Корфа послідовно дотримано принцип свідомості. Вона пропонувала доступні при початковому навчанні знання тваринного світу, гігієни, географії, мінералогії, землеволодіння та інші з акцентом на практичні потреби селянського побуту. В хрестоматійний матеріал на противагу тим повчальним оповіданням, які побутували в той час, автор включив класичні твори О. Пушкіна, Ф. Тютчева, М. Лермонтова та ін.

Як педагог М. Корф піклувався про те, щоб послідовно й систематично розвивати не тільки пам’ять, а й мислення та самостійність дітей. Введення книжки “Наш друг” до навчальної програми означало б докорінну перебудову методики, а це завжди нелегко. Але завдяки переконанням М. Корфа книга, яку планували зробити доповненням до “Рідного слова” К. Ушинського, на практиці земських сільських шкіл стала незамінним посібником-практикумом з навчання, розвитку в учнів задатків логічного мислення, свідомого сприйняття навчального матеріалу в тісному зв’язку з практикою.

Серед інших книг М. Корфа – “Наші шкільні справи”, “Земське питання”, “Про народну освіту”, “300 письмових робіт, завдання для самостійних вправ у письмі учнів всіх трьох відділень початкової школи”, “Посібник для недільних шкіл. Програми, конспекти, методичні вказівки і домашні роботи для всіх уроків” тощо. У них висвітлено всі основні питання школи початкового навчання й давали право вважати М. Корфа одним із творців земської народної школи. Метою цих книг було полегшити працю народного вчителя. В передмові до однієї з них автор зазначав: “Гірка вчительська праця, і зменшити її гіркоту – ось у чому завдання цієї книги” [2, с. 6].

Висновки. Отже, розвиток освіти в ХІХ ст. на теренах сучасної Запорізької області відбувався активно, продумано, під безпосереднім керівництвом громадського діяча провінційного Олександрівського повіту, видатного педагога того часу М. Корфа. Найбільшим результатом стало відкриття початкових шкіл і навчання в них рідною мовою.

Список використаної літератури

1. Бондарчук О. А. Розвиток освіти в запорізькому краї (кінець ХVІІІ–ХІХ ст.) / О. А. Бондарчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2010. – Вип. ХХVІІІ. – С. 39–41.
2. Корф Н. А. Русская начальная школа / Н. А. Корф. – Санкт-Петербург : Изд. Д. Е. Кожанчикова, 1870. – 363 с.
3. Кушніренко І. Барон Микола Олександрович Корф. Одержимий з провінції / І. Кушніренко, В. Жилінський. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2010. – 221 с.
4. Репко І. П. Організація контролю за навчальною діяльністю учнів народних шкіл України у другій половині ХІХ ст. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І. П. Репко. – Житомир, 2008. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2016.

Севоднева К. О. Становление и развитие образования на территории Запорожской области: ретроспективный взгляд

В статье освещены основные особенности становления образования на исторических землях современной Запорожской области – в Александровском уезде Екатеринославской губернии. Раскрыты концептуальные взгляды педагогов Запорожского края второй половины ХІХ в. на создание народных школ, организацию обучения для детей простых людей. Определены научные подходы к анализу процесса развития народного образования на территории Запорожья.

Ключевые слова: запорожский край, земские школы, народное образование, педагоги, развитие, становление.

Sevodneva K. The Formation and Development of Education on the Territory of Zaporizhzhya Region: a Retrospective View

In article the main peculiarities of formation of education in the historical lands of modern Zaporizhzhya region – in Alexander County Ekaterinoslav province, reveals the conceptual views of the teachers of Zaporizhzhya region from the second half of the ХІХ century. the creation of public schools, organization of education for children of ordinary people. Defined scientific approaches to the study and analysis of the development of national education on the territory of Zaporozhye.

The establishment of public education in Alexander County Ekaterinoslav province (the territory of modern Zaporizhzhya region) associated with the influence of various historical catalysts, in particular: actions, orders, decrees and statutes of educational institutions of the Russian Empire; significant changes in the economic, social and cultural fields; activities of prominent personalities in the field of pedagogy of the figures of the ХVІІІ–ХІХ century. (N. Korff, J. Novitsky, etc.), their significant role for the formation of Zaporizhzhya region.

In the result of selfless work of local educators in 1872 in the Zaporozhye region was already 100 schools (18 of them went to the Mariupol district). For example, Alexander County Zemstvo schools were opened in Berdyansk and Melitopol districts. The development of education in the nineteenth century. on the territory of modern Zaporizhzhya region took place actively, thoughtfully, under the direct leadership of the provincial public figure Aleksandrushka County outstanding teacher of the time N. Korff. The biggest result was the opening of primary schools and training them in their native

Key words: Zaporozhye region, rural school, education, teachers, development and evolvement.